

Kertésznapló 2

2011. november 17.

Közel tíz év telt el a „magyar” irodalmi Nobel-díj hírének becsapódása óta, amelynek hatására, itt, jeruzsálemi íróasztalomnál, belevetettem magamat a megtérítő – és megtérésemet elő is idéző – Kertész Imre-olvasásba. (Lásd eredményének lenyomatait: *Jób könyve* és *Kertésznapló* című kötetimet, Budapest, 2003.) S most nem kis nosztalgiával állapíthatom meg, hogy ismét visszatért az akkor megízlelt bódító, hatalmába ejtő érzés. Csupán száz méterre akkori lakásomtól, még mindig (meddig?) a Szent városban, s még mindig ugyanarra a Gyehenna-völgyre néző – de már közben a Júdeai-sivatag tágas horizontját egy betonfalszalaggal lehatárolt – panoráma háttérben. Most is ugyanúgy adom át magamat a ritka szellemi kihívásnak, befogadásnak és az abból kirajzó asszociációknak, gondolatoknak, amelyek azt a Múlt és Jövő indulásakor megjelent *Gályanapló*-részlet gondolatát ismétlik és visszhangozzák más és más fény- és gondolatörzésben: „Változtasd meg élted!” (Csak itt szerepel, nem tudom, miért: a kanonizált könyvbe nem nyert felvételt.)

Eredetileg e Tanú-szám felvezetésének a 2011/2. szám „Két elbeszélés határán” című írását gondoltam, amely az egyre növekvő árnyékkal közeledő világ- vagy „csak” közel-keleti katasztrófát prognosztizálta. Gyorsan – lehet, mohón – megjelentettem, nehogy elkéssek a bármikor bekövetkező (világ)robbanásról. Esszém azt a katasztrófát körvonalazta, ami most az egész világot – vagy csak egy puskaporos hordó régióját? – fenyegeti, s amelyre oly bensőséges és célkereszt-közeli rálátás nyílik a két világ határaitra nyíló jeruzsálemi megfigyelőpontomról. Maga az igen bonyolult eredőjű fenyegetés – mert társadalmi, gazdasági és kulturális eredőjű konfliktusokat egyszerre extrapolál – egy pofon egyszerű atombomba képében látszik errefelé kijegecesedni, ugyanis napihír-evidenciaként ama (iráni) hordozó rakéta irányzéka épp ide, a fejem fölül van

pozicionálva. A helyzet írásom megjelenése óta mit sem változott, csak valamelyest élesedett és nivellálódott, ezért terveztem a *Jeruzsálemi évtized* (Budapest, 1990) és a *Jeruzsálemi évezred* (Budapest, 2000) folytatódó narratívájaként lejegyezni, ami az ablakomból idelátszik és -éreződik: azaz a tanú-szerep és -egzisztencia szeizmográfján regisztrálni mindazt, ami a kitörése előtti vulkán a későbbi gyászos következményeit előrevetíti.

Kertész Imre új könyve is a katasztrófáról szól. Többek között ezért is örömmel – noha átérzem e szó/fogalom/helyzetértékelés frivolságát – adom át a közel-keleti naplót a Kertész-napló folytatásának, ennek a most újra s már bizonyos nosztalgiával megízlelt mákonyosan jeges révületnek. Annál is inkább, mert az új Kertész-könyv – *Mentés másként* (Budapest, 2011) – sokkal mélyebben ragadja meg a katasztrófa lényegét és eredőit, mint ahogy az társadalomtörténeti, politikai fogalmakkal vagy történésekkel – azaz: riporter,

szemleírói módszerekkel – megragadható lenne. Nála a katasztrófa forrása az ember természete, s ebből adódóan és ebből kibontva: az ember történelme.

Az ember Auschwitzba fejlődő, csak Auschwitzal leírható története. Amely, ahogy híres stockholmi beszédében megállapította: „Auschwitz óta semmi sem történt, ami Auschwitzot visszavonta, ami Auschwitzot megcáfolta volna. A Holocaust az én írásaimban sosem tudott múlt időben megjelenni.”

Ennek a másik elbeszélésnek annyiban van köze Jeruzsálemhez s a Budapesten épp száz éve született s húsz éve újjászületett zsidó kulturális folyóirathoz, a *Múlt és Jövő*höz, azaz: földrajzi és kulturális térhez, hogy Kertész Imre számára is a „zsidó” oly meghatározhatatlan fogalma, státusa, történelmi szerepe és egyedisége az a médium, ami körül ez a katasztrófa kikristályosodik. Nemkülönben Izrael sorsa köré, ami abban is megtestesül, hogy Kertész Imrét – egyedül ezen a ponton kilépve katasztrófadata fanyar szkepsziséből – zsigerien s minden megfontolás, minden feltétel nélkül olyan természetesen és egyszerűen aggasztja.

„Következő lépés
Mégse”

Ezzel a számítógépet (a PC-t) bezáró „számítógépes” nyelven fejeződik be a *Felszámolás*.

„Mentés másként. (Save as)” Ezzel kezdődik – mindjárt a címlapon – az évtizedet átívelő (és át-hidaló) Kertész-könyv.

A leegzisztenciálisabban ragadva meg a korszak s benne az írás, az irodalom sorsa átalakulásának a mozzanatát. Mert az írás létrejötté folyamatának korántsem elhanyagolható körülménye a gondolat és a papírlap – s most pedig a számítógép-képernyő vagy az előhívható merevlemez – közötti materializáció. A külsővé válás-idegenezés mozzanata és körülményei. S persze maga a fordulat, amely az írást, s vele a gondolkodást (emberi létezést), alapjaiban és történelmileg változtatja meg. (Jómagam már szinte elfelejtettem kézzel írni. Vagy: borítékot címezni, leragasztani. Pedig még az én nemzedékem is az általános iskola első osztályaiban egy fa tollszárba erősített acélheggyel kezdett írni, amit – vigyázva, a kupakját erősen rácsavarva, s így a rakva a táskába, hogy ki ne ömöljön – tintába kellett mártani.)

2011. november 18.

Egzisztencia – ez a Kertész Imre irodalmi (és azon túli-fölötti) jelenség kulcsszava/-fogalma. A mű és a mű létrehozójának egyanyagú szétválaszthatatlansága. (Éppen ezért oly természetlen azon rágódni – noha ezt teszi a legtöbb recenzió e könyvvel kapcsolatban, kitűnő ürügyként a mellébeszélésre, hogy ne szembesüljenek azzal, ami a könyv lapjain igen leplezetlenül ki van mondva –, hogy fikcióként kell/ajánlatos-e olvasni ezt a naplót.) Ebben a kertészi írómodellben az ember élete mint író médium van beágyazva a társadalomba s az azon fölüli teljes univerzumba. Ez a minden idegszállal reflektált élet a műhely, kísérleti terep az objektíválni szánt írása számára. Nem eszmék, közösségek, azonosságok erőtereiben formálódik, hanem az egyes ember élete kisugárzásában, mintegy önmaga fehér egereként. Olyan közegben, amit teljesen ural, s ezért teljesen felelős is érte. Mindebből adódóan nem a jobb (szebb, igazabb, autentikusabb, méltóbb stb.) élet problémája, lehetőségei hajtják, hanem maga a jelzőkkel nem lefokozott élet, amelynek minden mozzanatában jelen van a halál.

„Életemet a regényeim nyersanyagának tekintem – egyszerűen így gondolkodom, s ez minden gátlás alól felszabadít.” (16.) „...mint író, én állandóan az identitásomon dolgozom, s ha egyszer rábukkanok, rögtön el is veszem, mert átruházom valamelyik regényhősömrre, s aztán kezdhetem az egész processzust előlről. Nem mindig könnyű önmagunk teljes birtokában lenni. »Nincs mindenki a világon, aki megszületik« – mondja *Horeb tanár úr* című csodálatos regényében Szomor Dézsó.” (104.) – mondja/írja Kertész Imre a *K. dosszié*-ban. Ugyanis ezt a könyvet is elővettem, sőt: újra végigolvastam, miután egy éjszaka végigfutottam a legújabb könyvet, hogy ennek nyomán a megjelenése idején túl gyorsan, s ezért megemésztetlenül elolvasott *Felszámolás* is újra megemésszem – a felületes olvasatot a friss Nobel-díj nyugodt feldolgozást megakadályozó bezavarásának kell betudni – s majd még egyszer újraolvassam a már a mohó gyorsolvasatban is oly felkavaró *Mentés másként*-et.

Ebben az egzisztenciális irányban – kivettségben és teljességben – rejlik a mai napig tartó magyar befogadás hiánya. Ez az oka a feszültségnek, amely abból fakad, hogy a nyelvi korlátok ellenére is Kertészt el- és befogadják a Lajtán túl,

míg Magyarországon meghökkent vagy agresz-szív megértéshiány az osztályrésze. S ebbe épp-úgy beletartozik a pro és a contra. Leginkább azért, mert mindkettőnek a kiindulása politikai meghatározottságú. A díj és még inkább a díj utáni sóvárgás – s ezzel a díj helyi értéke megszüntet minden őszinte közelítést. Az igazi és ezért elfogulatlan recepcióra csak a díj előtti szórványos recepciónyomok utalhatnak. Ezt az alaphelyzetet pedig az határozza meg, hogy a magyar közeg nem erre az egzisztenciából kiinduló szemléltre, önismeretre és felelősségre szocializálódott. Nem ilyen írókon s műveiken nevelkedett a magyar modernitás kezdetei óta.

Noha Kertész Imre s az általa képviselt írói attitűd, a saját létével összefonódott írói világ, a saját életet fikciós szervezetségben alakító életút nem magányos a magyar irodalomban – ez számomra új tudás a 2002-es év olvasásához képest. Tehát nem az írókban és művekben, hanem az őket kánonná s tudássá – és kultúrává, civilizációvá – szervező, manipuláló recepcióban, vagy inkább recepcióeltérítésben keresendő a befogadói felület és affinitás elmaradása s ennél fogva meddősége. Ugyanis a magyar irodalom remek, nagy irodalmak díszére váló egzisztencialistákkal rendelkezik: a Cholnoky fivérekkel – Viktorral és Lászlóval (utóbbi azért került a látóképembe, mert a PhD-tézisem, a régi *Múlt és Jövő* feldolgozása során feltűnt: ő a legtöbbet publikáló nem zsidó szerző a lapban, s komoly termése olvasható az *Egyenlőségben* is), Csáth Gézával, s feltétlen ide tartozik – hiszen ez is epika: a *Nyitott könyv* és *A titkos írás* szerzője – Somlyó Zoltán. S legelsőül Szomory Dezső egész roppant – egészében még fel sem tárt – életműve, amelyért éppen Kertész Imrének tartozom köszönettel. Az itt felidézett mondata nyomvonalán jutottam el a Szomory Dezsőt felfedező, gyomokkal sűrűn benőtt ösvényre, s nemkülönben a lebírhatalatlan vágyra, hogy kiadjam összegyűjtött műveit.

Nemcsak az írói sorsok vagy életművük jelenlegi árfolyamjegyzése egyre terméketlenebb, hanem a magyar civilizáció fordulata és nemzedékről nemzedékre tartó leépülése is, amely kihomályosította az egzisztenciát a közösségi (ún. társadalmi) tudat fókuszából. Többek között ennek a recepcióeltérítésnek köszönhető, hogy az „egy szál ember” helyett a nép-nemzeti kollektívizmusból, külsőségekbe, felelőtlenységbe és mélységhiányosságba degradálta, s degradálja ma is a magyar közgondolkodást, a szellem állagát. Hiszen a kollektívum helyet ad – de még mennyire! – az absztrakt és deklarált kollektív érté-

kek nevében történő manipulációnak és felelősségelhárításnak. (Nobel-díj ide-oda – egyetlen irodalmi fórum sem kívánta közölni a végül a *Múlt és Jövő* (2009/3.) számizdat rádiuszú fórumán megjelent *A 21. századi Lót dilemma* című interjút, amelyben Kertész Imrét magyar irodalmi gyökereiről s benne gyökértelenségeiről faggattam.)

A befelé néző, az ember természetéből s ismeretlen mélyeiből – nem pedig manipulált társadalmából és kulturális mázából (nyelvéből) – kiinduló s ott is tartózkodó, onnan makacsul nem is távozó írás (és nem irodalom) elterjedése, értékelése híján oly idegen az a gondolat, hogy az ember hatalmas, nagy, fenséges, vagy éppen (ön)pusztító, mert benne – az élet és halál mezsgyéjén, el-lentmondásában és egymásba kapaszkodásában – minden megtörtént és megtörténhet. Nem Kertész Imre élet-írás-példája marad oly végzetesen idegen és befogadáshiányos – ő végtére is csak egy író –, hanem az elutasításban (az értetlenség is az) mint médiumjelenségben mutatkozik meg az a végzetes önismeret (re törekvés), az önbizalomhiányból eredő önfeladás és kiszolgáltatottság, amely a magyar (népet? társadalmat? civilizációt?) „az embereket” valamilyen közös többszörösként mégis, s oly negatív jellemzőkkel, leírhatóvá teszi.

Kertész Imre naplója, ez az önmagával folytatott párbeszéd, ez a törékenységből nyert kemény-karcos bátorság összeroppant, elbágyaszt – vagy felemel, megtisztít. Anyaga: sötét. Áthatja az auschwitzi hajnali appelok nehéz hajnali megvilágosodásvárása, metsző hidege. Ez a sötét lélek-anyagszerűség teszi témáit élessé, kikezdehetlenül szentimentalitásmentessé. Semmi esélyt sem nyújt letérni a kiábrándulás ösvényéről. Nem a témákban s az időnként előforduló Auschwitz-tautológiák körüljárásában – mert Auschwitzot Auschwitzcal azonosítja minden jelező, hasonlat csak lefokozna, szépítene –, hanem ez a nyelvre rakódott, sötéten csillogó tónus adja Kertész stílusának (emberségének) lényegét.

Kertész – ez az ő nagy know-how-ja – minden nyomorúságát képes volt a szerencséjére fordítani. Auschwitzból, s az onnan fogant Auschwitz-énből, mint egy kiszáríthatatlan tömlőből – amelyet a legbensőbb személyiségévé desztillált – sajtolja ki az élet „fekete tejét” (Celan). A tudást, amit a létezés titkáról fel-feltárni lehet, s amelyre – Kertész szerint – a legeredményesebb módszer az írás. A *Mentés másként* legizgalmasabb feltárásai az írásra vonatkoznak. A szalmaszálla, ami életben tartja a sötét tengerbe esett fuldoklót. Az írásra, mint az öngyilkosságot időlegesen

Kertész Imrével 2011.
december 20-án –
Hannuka első gyertya-
gyújtásakor – találkoztunk
Budapesti lakásán, miután
Berlin és Jeruzsálem között
hosszan egyeztettük –
immár két éve.

Aki ismeri Kertész Imre megállapításait Heller Ágnes holokauszt-felfogásáról – már a *Gályanapló*ban is többször visszatérően –, valamint Heller Ágnes írásait a Kertész-könyvekről, átérezheti e kivételes alkalom feszültségét, felemelő voltát, és jelentőségét. Korszakunk két legnagyobb magyar zsidó szellemének párbeszédéről videót is készítettem, amely hamarosan a YouTube Múlt és Jövő TV csatornáján jelenik meg.

(lásd Kertész kollégái, virtuális beszélgetőtársai – Tadeusz Borowski, Jean Améry, Primo Levi – példáját) feltartóztató, tehát a leginkább velőkiható egzisztenciális tevékenységre. Látszólag a *Felzámolás* című regény keletkezéstörténete a napló egyik meghatározó (fikciós) szála, noha valójában az írásnak a létszakmához (Ottlik) igazítása folyamatának megérzékítése. Ami oly szoros bilincsel fűzi egymáshoz az öngyilkosságtól menekülő objektívált gondolatot és a papírra (számítógépre) kimentő író egzisztenciáját.

November 20–22.

A *Mentés másként* oldalai lassan megtelnek „tappancsokkal”, kikandikáló sárga cédulácskákkal. A ragasztós részük arra mondatkezdesre tapad, amit idézni szeretnék a könyvből. Már túl sok az idézet, s ha e szisztéma szerint haladok a másodszori olvasással, még újabb cédulalombokat hajt ez a karcsú könyvtárgy. Abba kellene hagyni! Az írásom, reflexióm – naplóm – nem lehet tele idézettel. Ez nem tudományos dolgozat – megkövetelt bizonyító lábjegyzetekkel és oldalszámokkal. Állításomat nem kell adatokkal-mondatokkal igazolnom. A – létet koncentráló – tömény adat: maga a könyv.

November 23.

Már az első oldal első bejegyzéséről is monográfiát lehetne írni:

„Tegnap a koncerten (Rosztropovics). Néhány szó Rockenbauer miniszterrel, ezzel a voltaképpen nem ellenszenves fiatalemberrel. Rá kellett ébrednem a mélyben zajló folyamatok lényegi elemére. Miről van szó? Röviden – egy különös hatalomátvétel vette kezdetét. Ha itt a »zsidó« szót használom, ezt inkább szimbolikusan teszem. Egy értelmiségi generáció átveszi a »zsidóktól« a hatalmat. Különös folyamat, amit helyes némi szomorúsággal, ám nagy megértéssel figyelni. S mielőbb elmenni. Irodalmilag is. Sőt, főként irodalmilag.”

(2001. márc. 18.)

Még mielőtt hozzányúlnék a mondat jelentésburkaihoz: ezt a mondatot Magyarországon csak egy Nobel-díj fedezékében lehetett – nem megírni, hanem – a nagy nyilvánosságban (Magvető Kiadó) megjelentetni. Ha másért nem: a Fentlívőnek ezért kellett ezt a díj-csodát végbevinnie, hogy ezek az igazságok a nyilvánosságban is argumentumot nyerhessenek. S persze mindez

nemcsak erre az állításra vonatkozik, hanem a könyv egyik jelentős – számomra oly üdítő – vonulatára is, amely kendőzetlenül ad hangot a magyar zsidó értelmiségi réteget átvilágító látéletének, s amelyet semmiféle megfontolás nem téríthetett el a lényeglátástól és ennek megfelelő ábrázolásától. Kertész Imrének e „hatalmat” gyakoroló rétegtől való intranzigens elhatárolódása ama egzisztenciális valóságból/igazságból felmerített igazságára szorítkozik – „csupán”. E réteghez való viszonya a másik lényegi meghatározója úr-magányának – amely, hogy megszólaláshoz juttassa – a Nobel-díjig kellett, hogy (ki)taszítsa őt. Ugyanis ennek a zsidó rétegnek – szociológiumnak és szellemiségnek – egyik tabuja, illetve tabu-hazugsága, hogy a zsidó létezés nem külön entitás, s ezért nem különíthető el a magyarságtól – ennél fogva a magyar társadalomban és szellemi életben pozíciója nem vizsgálható. Ez a tabu alá vont szociológiai, történelmi igazság nem azt kérdőjelezi meg, hogy ennek az entitásnak és szerepvállalásnak van-e helye, jelentősége, értéke, funkciója, pozíciója a magyar társadalom és kultúra fejlődésében, hanem azt, hogy létezik. Ezért nem lehet diskurzusa. A diskurzuskezdeményezőket keményen büntetik, pontosabban: kirekesztik. Történjen a diskurzusfelvetés bármilyen irányból is. (Irány? Jobb és bal? Sajnos így – is – politizálódott a magyar szellemi élet – és éppen ennek a tabusított hazugságnak a tengelyén. Pedig ha valami, akkor ez a „kérdés” etnicizálható – zsidók és nem zsidók szerint. Aki nem zsidóként támad a tabu ellen: az antiszemita, aki zsidóként, az még súlyosabb, mert az antiszemitizmus billogiájával nem megbélyegezhető – az csak drasztikus kitörléssel (*delate*) sújtandó – amit célszerű a „rasszista” billoggal elkülöníteni, majd ezután közegéből kimetszve eliminálni. (Azért oly felszabadítóan üdítő számomra Kertész Imre mondandója és kivételes helyzete, hiszen ezt személy szerint, azaz: a saját egzisztenciám oldaláról, „fajleméletesként” (*Élet és Irodalom, Beszélő*), „Judeomán Mórlickaként” – *Magyar Narancs* – olvasom. S hogy ezek ellen az orgánumok ellen folytatott pereimet rendre megnyertem, mit sem változtatott a leányzó fekvésén. Erre még egy Nobel-díj sem lenne elegendő. Tüntető példája – megvallom, élvezem ezt a vergődő kínlódást –, hogy a *Mentés másként* recenzensei gyáván hagyták érintetlenül a karcsú könyv mennyiségileg is számottevő zsidó témájú, a zsidó egzisztenciából – és ezért a zsidó nép evidenciájából – kiinduló vonulatát. S ha nem is tudtak kitérni előle, de nem is tudtak megbirkózni a magyarságot – történelmet, irodalmat, sőt: nyel-

vet is – elutasító textusaival – olyan mélységekkel, ameddig Ady sem jutott – annál is inkább, mert ennek az elutasításnak alapja az a zsidó lét, amely Auschwitz tényével és fogalmával – vagy a Kertész Imre-i felfedezés szerint: Auschwitz kultúrájával fonódott össze oly végzetes szervességgel.

Kertész Imre – senkihez sem tartozik, semmilyen azonossága sincs – csak a saját, Kertész Imre névvel lefedhető egzisztenciális azonossága. (Noha még ez a szűkítő mélységelenség precizitása is nem egyszer kétségeket ébreszt benne. Kertész Imre a sikeres író, a felolvasó körutak ünneplott hőse, díjak átvevője azonos lenne-e az egykori auschwitz-i fogollyal, a magyar társadalom kivetettjével, azzal az íróval, aki a felolvasások, könyvei szövegeit magában kihordta?) Ezért láthat olyan élesen, ezért juthat el a mások által vagy fel nem fedezett, vagy felfedezett, de ki nem mondható igazságokra.

De vissza az idézethez! Kertész bátran, anyanyelvi szinten kezeli az igazságot, hogy van egy „zsidó” (vagy zsidó származású) réteg, amely a szellemi, kulturális életben – a holokauszt dacára – hatalmat gyakorolt. A holokauszt dacára azt jelenti, olyan erős, olyan funkcionális volt a magyar liberális – egy másfajta nézetből: neológ/asszimiláns – zsidóság szerepe, hogy ezt a pozíciót a „holokauszt dacára” is megtarthatta, még akkor is, ha a holokauszt jelentőségének relativizálásával, konzekvenciái végig nem gondolásával kellett is fizetnie érte. Ez az igazság nem új, csak hangos és nyilvános, s nem antiszemita oldalú képviselése új és bátor. Amennyiben teljesen új Kertész Imre megfigyelése – hogy ennek a szerepnek, most jött el a vége. (Mindkét textus, az idézet és a kommentárja mellett is ott a dátum – a tíz év előtti idézet prófétai látást/tudást [a próféta – *roë* – látót jelent héberül] vonultat fel.

Tehát a magyar kultúrában most ért be az 1919/1920-ban elkezdődött „zsidótlanító” folyamat. Ugyanis a magyar holokausztot – tehát más nemzetektől eltérő jellemzőkkel bíró holokausztot – ettől a fordulattól számítom. Mert ennek az volt a célja – és ez az 1919/20-tól 1945-ig tartó periódusán végigvonult, természetesen eltérő formákkal és eltérő megvalósításban –, hogy a magyar társadalom és kultúra megszabaduljon a reformkorban és a kiegyezés idején már a testébe integrált-asszimilált zsidóitól. Azaz: az ilyen vagy olyan (kiknél fizikai, kiknél szellemi) értelemben „kiszántsa” magából. A kurta, Komlós Aladár szerint a tudományban az 1860-as évektől, az irodalomban az 1890-es évektől (Kiss József, Makai Emil és *A Hét* fellépése) tartó integrálódás in-

tenzitásának és termékenységének még volt annyi önmozgó ereje – „halott arcán növekvő szakáll módjára” –, hogy a 21. század első évtizedéig kitartson. Kertész Imre is ebben a „felállásban” szocializálódott, amelyet utált és elutasított, a legrútabb színéssel festett le – de eltűnését mégis emigrációra készítető fordulatnak tartja. Ez lesz az egzisztenciális dokumentum másik epikai (fikciós) narratívája.

Abszurd? Paradoxon? Avagy inkább egy végtelenül összegubancolódott s most rejtett fonákja-it feltáró egyvedi – s bizony velejéig *magyar* – társadalomfejlődés modelljének atom-összetevőire lecsupaszítása a „cseppben a tenger”-egzisztencia műhely-laboratóriumában. Vajon Kertész Imre e paradoxon kontextusában mit ért a fogalmon, „zsidó”? Ahogy ez kitűnik, őt sem hagyta nyugodni a kavargó-szervesedő – azaz hosszú tudatos és tudatalatti töprengés eredményéből – hirtelen kibukott gondolata, s már másnap – 2001. március 19-én – be is illesztette a hiányzó alkatrészt, ami nélkül revelatíván súlyos megállapítása nem működne. (Noha az egész könyvön végigvonul a meghatározásért folytatott reménytelen/termékeny harc. Nem a zsidóság definiálásáért – ilyen parttalan vállalkozásba nem kezd felelősen gondolkodó –, hanem a Kertész Imre zsidósága meghatározásáért, ami szintén oly bonyolult és sokrétű feladvány, ennek kibontása szintén külön könyvet érdemelne.) „De mit szimbolizál a zsidó? Nyilvánvalóan a »tárgasat«, a világot, az ellenpólust, a kritikait. De igazság szerint a »zsidó« önmaga szimbóluma. Legalábbis az európai zsidó. Az európai zsidó maradvány, nem éppen anakronizmus, mint az ortodox, amely mindig valamiféle állapot: nem, az európai zsidó csakugyan a mások által meghatározott emberfajta, rákényszerített zsidó állapotához semmiféle bensőséges viszonyt nem tud többé kialakítani” – írja a második bejegyzésében.

Kertész Imre itt a modern – a kiegyezéssel és a Monarchiával kezdődő – magyar kultúrafejlődés alapvető jelenségét szálazza szét, az összes felismerhető elemet kiszűrve belőle, így absztrahálva, sűrítve a fogalmat. Ennek a modernségnek az alapeleme (pólusa, tehát: „ellenpólusa”) a zsidók civilizatorikus közvetítése. (Közlekedési, pénzügyi, ipari hálózatok adaptálása kultúra is, de több és kevesebb is annál.) Magyarország (a magyarság) összekötése a világgal, leginkább a Nyugat világával, de egy meghatározott korszakokban a Keletével is. S e funkcióhoz tartozik szervesen a „kritikai” jelleg. Hiszen a közvetítő funkcióra azért van égetően szükség, mert a magyar

világ nem konform/konvertibilis a világgal, amelynek az érdekeit és értékeit (Ez a kettő bizony együtt jár) a zsidók közvetítik és adoptálják, s ezért folyamatos rámutatást, összehasonlító méreést, értékelést, azaz kritikát követel. Meggyőző, alaposan körüljárt érveket a közvetítés-adoptálás érdekében. Így válik a kritika gyakorlása attitűddé, a zsidók zsigeri tulajdonságává és önlegitimációjává – más szóval: azonosságá. Az „ellenpóluson” megtalált önazonosság, a megtalált és önmagára igazított termékeny funkció tehát nem „genetikus” örökségből, hanem az idegenség, a be nem fogadottság egzisztenciális helyzetéből ered. A „mások által meghatározottságból”. Hiszen csak mások tagadják meg a befogadást, vagy mérik azt a hasznossággal, azaz: mások tekintenek idegennek. Sőt – ez Kertész eminens tapasztalata – mások nem végezték el az elmaradt befogadás és végzetes következménye – AUSCHWITZ – után sem az *idegentelenítés* posztumusz gesztusát.

A közvetítés funkció – nem „állapot”, mint az „ortodoxoké”. Ezt a vallási színezet megjelölésére szolgáló kategóriát ebben az összefüggésben tágasan kell érteni: zsidókat, akik zsidóknak, s ennél fogva egy nép, mégpedig a zsidó nép részének azonosítják magukat. Ezért van nekik: „állapotuk”. (A zsidó vallás egyedi és *sui generis* tulajdonsága, hogy egy meghatározott nép vallása.) A Kertész (magából) megrajzolta „európai” zsidó viszont csak e kontinens gyermeke, mert csak itt él ez az idegenség a maga klasszikus kirekesztő értelmében. Az európai kultúrából és az alapját képező történelemből sarjadt ki mindkét világháború s a hitleri és a sztálini diktatúra. Az amerikai féltéken – mindkettőn – az idegenség olyannyira általános állapot, hogy ez a természetes, ugyanis ott mindenki idegen. S ha más jelleggel is: ez a jelenség a jellemzője Izraelnek is, ahol szintén mindenki idegen – magában az ország területén s magában az izraeli társadalmat alkotó sokféle „törzs” egymásközi viszonyaiban. Az európai – nem ortodox – zsidónak azonban nincs „bensőséges viszonya” az „azonosságához”, mert ez az azonossága nem egy, hanem két világ(„állapot”)-hoz köti. Vagy inkább ahhoz a világok közti vékony, néha teljesen légneművé fölszívódó ívhez: a maga kritikai szerepéhez és attitűdjéhez, amelyen kötéláncosként imbolyog a másik partra soha el nem érve.

A kötéláncos talpa alól kifogyván a funkciókötél, nincs már hová továbblépnie. Ezt vette észre Kertész Imre, a naplójegyzet dátuma szerint épp egy évtizede. S most, megfigyelése közreadá-

sának idején – az észlelt jelenség már sokkal láthatóbb és érzékelhetőbb.

Amennyire tanulmányaimból és bűvárlásaimból megállapíthattam, az európai zsidóság elpusztítása után egyetlen maradék (túlélő) zsidóság sem játszott olyan jelentős szerepet országa és társadalma kultúrájában és politikai elitjében, mint a magyar. Ez a szerep persze annak is köszönhető, hogy nélkülözhetetlen közvetítő szerepe okán a holokauszt előtt is másokéval összehasonlítva páratlan intenzitású pozíciókkal ágyazódott be a magyar társadalomba, hogy ezért sok funkciója – *all after all* – továbbélhetett „halott arcán növekvő szakáll” módjára. Azonban a halott szakáll nem nőhet a végtelenségig. A halálon túli élet tápláló organizmusai egyszer csak végleg kiürülnek.

Mi jön a helyébe?

Amit Kertész Imre szintén észrevett „a volta-képpen egyáltalán nem ellenszenves” jelenség képeiben. A körülményes fogalmazás is intonálja az idegenkedést, ami őt végkép elidegeníti Magyarországtól. A magyar szellemi lélettől, amelynek soha nem volt része, noha – és ez ritka és módosító bizonyíték – a maga hajszálcsoves beágyazottsága okán mégis valamelyes értelemben körülhálózottja volt.

A magyar kultúrában zajló „hatalomátvételnél” csak Kertész Imrének volt bátorsága észrevenni, hogy a mozzanat leírható a zsidók kitűnésével a kulturális térből. Roppant bátorság még a díj fedezékében is. (A könyv élén kezdett hangsúlyos megállapítást egyetlen recenzió sem volt mersze észrevenni.)

A Kertész felvetette jelenség mintájával a magam területén is találkoztam. Az elmúlt tíz, de leginkább négy-öt évben olyasfajta jelenség ért be a magyar kultúrában, amit ha mikrokörnyezetben is, de szignifikáns mintán a *Nyugat* folyóirat története testesít meg. Két etapban történő zsidótlanítása – 1919–1929 és 1929–1941, sőt: az Illyés szerkesztette *Magyar Csillag* éveivel: 1944-ig – előképpül szolgált, sőt meg is ágyazott a mai folyamatoknak. Ott teljesedett be először a Németh László fémjelezte hírhedt program – ha igen kulturáltan is, ha ezt a kifejezést lehet használni itt –, amelynek során a zsidók pozícióját végre leszállították a „ránkburjánzott” és ezért „elhamisító” súlyból és jelentőségéből az áhítottan szerényebb „helyére szorítottságba.” Mégpedig úgy, hogy a zsidók innovációs teremtménye – ha természetesen módosított színekben és hangvételnél, ritmusban, de – nélkülük is folytatódott, hiszen olyan fundamentá-

lis súllyal indították el és alkották meg az eddig nem létezett kulturális teret, hogy az – hosszú ideig – nélkülük is képes volt működni, mégpedig nagyjából az eredetihez hasonló értékhierarchiák kereteiben. Ezt a folyamatot ragadta meg teoretikusan Freud egyik utolsó műve, a *Mózes, az ember és az egyistenhit*. A Freud interpretálta elbeszélésben az elviselhetetlenül „kritikus” karizmatikus vezér, Mózes „kritikus” és tanító intelmeit, éppen a gyilkosság aktusa révén, a gyilkosok és utódaik bensőjükbe interiorizálták, nemzedékekre kihatóan.

A holokauszt flashbackje után mára következett be a magyar zsidók totális kitűnése a modern pozíciók mainstreamjéből. A henye rutin azt írta le: „végzetesen”. Pedig a holokauszt volt a végzetes! Ki sajnálná, hogy a halottnak nem nő a szakáll? Jómagamnak nemhogy Nobel-, de semmilyen díjam sincs, ezért hogyan is merném leírni ezt a mindenki orra előtt lezajló, de nevén nem nevezhető folyamat krónikáját? (Ha nem én, ki? Imre – e folyamat eredményeként is – nincs itt. Beteg, s különben sem krónikás típus.) Pedig legalább a krónikával nyomot kellene hagyni – az értékelés majd ki tudja, melyik nemzedékre marad. Bizonyára olyan fiatalokéra, mint akikkel Lengyelországban találkoztam 1995-ben. Ők egyszer csak felfedezték, hogy kultúrájuknak milyen eredendő szála volt a zsidó jelenlét, s ezért elviselhetetlen volt számukra az élő, lengyelül beszélő zsidók hiánya – ezt kompenzálóan alkották meg a *Krakkói Zsidó Hét* fesztivált. („Nyírfaligetcskék földjén, zsidó kultúra zsidók nélkül” című riportomban számoltam be róla. A nálunk elképzelhetetlenül gazdag és évről évre tömegeket megmozgató produkció láttán *bon mot*-ként azt jegyeztem meg, hogy nálunk a viszonylag nagyszámban élő zsidók – mert 1948-ban és 1969-ben még nem bocsátották el őket – csak bezavarnak a zsidó kultúra nyugodt élvezetébe.)

További nyomasztó, de el nem kerülhető kérdés az, hogy ennek a holokauszt utáni „halott arcán növekvő szakáll” zsidó jelenlétnek mely része miatt érezte Kertész Imre azt a hiányt vagy fenyegetettséget, hogy „el kell mennie”, amit azzal is nyomatékosított: „irodalmilag.” Hiszen amit ebből ismert, ami látszott, ami konkrét hatásrendszerrel működött, azt megvetette. (A *Mentés másként* jelentős vonulata e „maradvány”-réteg

gyilkos kritikájából és Izrael-ellenességük gyökereinek a leleplező kigúnyolásából áll – nemcsak Magyarországon, de Németországban és Ausztriában is. Ezt a nevekkel is fémjelzett elutasítást a jobboldali elutasítók célzatos vaksággal nem veszik észre. Pedig e mérleg kiegyensúlyozottsága nélkül nem értelmezhető a magyarság, a magyar történelem és kultúra kritikája sem, amelynek vitriolfokát eddig csak egy Ady Endre engedhettem meg magának. Zsidónak született erre soha nem vette a bátorságot.)

Ez a szocializmusban tevékenykedett s kétségtelenül értéket, színvonalat is termelő zsidó származású ideológia- és kultúraformáló réteg felelős elsősorban Kertész Imre be nem fogadott sorsáért – amelyért a Jób-díj sem kárpótol. (Ahogy ezt a naplójegyzetek utolsó harmada, mint egy rejtett kamera, hitelesen megérezékíti.) Sőt: ez a réteg az, ami az igazi sáncot húzta közé és a nem zsidó magyar közönség közé – magukat tolvaként kínálva az előtérbe. (Ezen már nem változtatottak – mert ez nem volt szerves kultúrarecepció eredménye – az iskolában ingyen osztogatott *Sorsztalanság* példányok, amelyeket a diákok széttéptek.)

Vajon lett volna egy jeltelenebb, de a cementláthatatlanságban létező, össze- és megkötő másik zsidó jelenlét is? Ez az egyszerre kötő és közvetítő anyag most nyomaiban is végképp szétmorzsolódik a zsidókat idekötő gyökerek majdnem totális „kiszántása”, s majd a rendszerváltás húsz évéből tizenkét évet eltékozló szocialista/liberális szereplés dicstelenebb és minden katarzist nélkülöző halálos ölelésében. Ez utóbbi kísérlet nem is végződhetett másképpen, mert a közelmúlt Kőműves Kelemenjei „az állapotukkal nem tudtak semmiféle bensőséges viszonyt kialakítani.” (Szerintem nem az a kérdés, hogy miért vesztették el a szerepüket, hanem az, hogy miért tudták ilyen sokáig megtartani – hiszen a mostani kormányzat képviselte „hatalomváltók” ebből még mindig csak öt és fél évet voltak hatalmon a mából nézve, de Kertész Imre *meglátása* idején még csak három éve.)

Itt és most – mindeféle egzisztenciális és lapezisztenciális okok miatt – el kell vágni ezt a második Kertésznaplót. Pedig mindegy de jó lenne választ kapni. Folytatni.

Kertész Imrével.

